

DE STEENUIL

De Steenuil is de kleinste in ons land voorkomende uil met een lichaams-grootte van 21-23 cm en een vleugelspan-wijde van 54-58 cm. Hij is daarmee 10 % kleiner dan de Ruigpootuil die met enkele paren in de Drentse naaldbossen broedt. De Steenuil heeft een gevlekt verenkleed met een bruine ondergrond waardoor ze in bomen moeilijk waarneembaar zijn. Door de bolle kop en het relatief dikke verenpak lijkt de Steenuil veel groter dan hij in werkelijkheid is. De uiltjes zijn niet groter dan een Zanglijster, die door zijn ranke uiterlijk een stuk kleiner lijkt dan zijn even grote potentiële predator.

Gele iris

Steenuilen zijn, samen met de Ruigpootuil en de veel grotere Velduil, de enige Nederlandse uilen met een gele iris. De gele iris is overdag goed zichtbaar en geeft de Steenuil zijn kenmerkende strenge uiterlijk of vorsende, wijze blik. De poten zijn bevederd. De Steenuil heeft niet, zoals de Kerkuil, een uitgesproken masker maar door de lichte oogstreep en lichte kin ontstaat toch een

accentuering van het gelaat. Vrouwtjes zijn iets groter en zwaarder dan mannetjes maar er bestaat een grote overlap in de structurele biometrische maten. Op basis van het verenkleed zijn mannetjes en vrouwtjes niet van elkaar te onderscheiden.

Kenmerkende vlucht

De Steenuil vliegt over korte afstanden en schiet bij aankomst in de boom of gebouw vaak eerst weg om na verloop van tijd weer te voorschijn te komen. Hij vliegt laag over de grond waarbij de brede afgeronde vleugels opvallen. De enigszins golvende vlucht lijkt op die van een Specht. Als Steenuilen overdag actief zijn, hoor je vaak alarmerende Merels en andere zangvogels die 'schelden' op de Steenuil. In de broedtijd kunnen Steenuilen zeer luidruchtig zijn tegen katten die zich in het territorium wagen. Met duikvluchten en alarmkreten wordt de potentiële belager verdreven.

Niko Groen

PLAATS IN HET VOGELRIJK

De wetenschap van de taxonomie of systematiek houdt zich bezig met de rangschikking van planten en dieren in een systeem waarin de natuurlijke verwantschap tot uiting komt. In het verleden gebruikte men voor de indeling veel uiterlijke kenmerken, zoals het verenkleed, de habitatvoorkeur en de geografische verspreiding van de vogel. Tegenwoordig maken biochemische technieken, zoals een analyse van de DNA- en de eiwitpatronen van individuen, het mogelijk de mate van verwantschap te bepalen.

In de klasse van de vogels behoren de uilen tot de orde van de Strigiformes. De Steenuil behoort tot de familie van de Strigidae. De mate van verwantschap met de Kerkuil is zeer gering. Nederlands kleinste uil is meer verwant met de grootste in Nederland broedende uil, de Oehoe, dan met de Ransuil en Bosuil.

Het geslacht *Athene*, waartoe de Steenuil behoort, bestaat uit vier soorten met ieder hun eigen verspreiding:

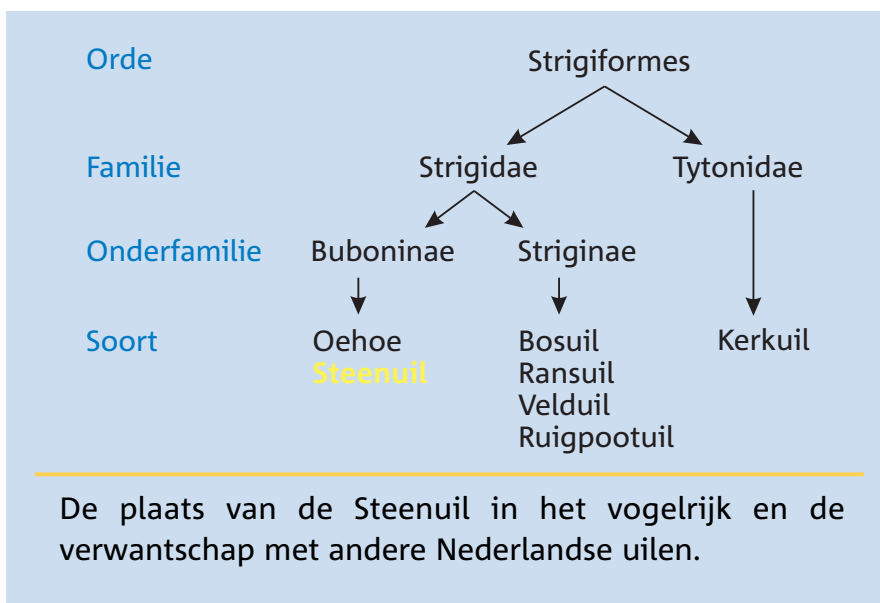
- *A. noctua* (Steenuil); van de westkust van midden Europa en noord Afrika tot Japan.

- *A. brama*; ten zuiden van het Himalaya gebergte tot in Maleisië en Thailand.
- *A. blewitti*; bewoond een kleine enclave binnen het verspreidings-gebied van *A. brama* in noord India.
- *A. cunicularia*; Zuid-Amerika en het zuidelijk deel van Noord-Amerika met uitzondering van het tropisch regenwoud van Brazilië.

Athene noctua noctua is de oervorm, ook wel de nominaatvorm genoemd, waaruit een aantal ondersoorten (subspecies) is ontstaan. In Nederland leeft de ondersoort *Athene noctua noctua vidalii*. De nominaatvorm *A. noctua noctua* heeft een zuidelijkere verspreiding die overeenkomt met zijn oorspronkelijke mediterrane kerngebied van waaruit de Steenuil zich over Europa heeft verbreid.

Naast de verschillende soorten van het geslacht *Athene* en de ondersoorten is er een aanzienlijke geografische variatie binnen de (onder)soorten en treedt er waarschijnlijk hybridisering op aan de randen van hun verspreidingsgebied.

Niko Groen

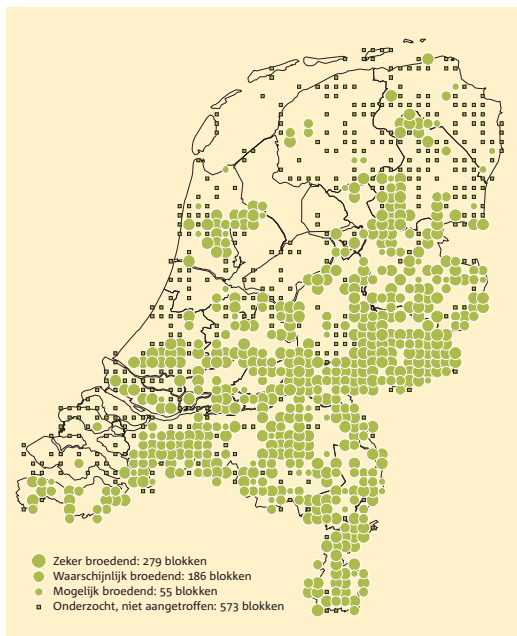
STATUS IN NEDERLAND EN EUROPA

Het aantal broedparen van de Steenuil in Nederland neemt de laatste decennia snel af. Tussen 1960 en 1992 is een afname van meer dan 50 % geconstateerd. Dit was de belangrijkste reden om de Steenuil op de Rode Lijst van kwetsbare en bedreigde vogelsoorten te plaatsen (Osieck & Hustings 1994).

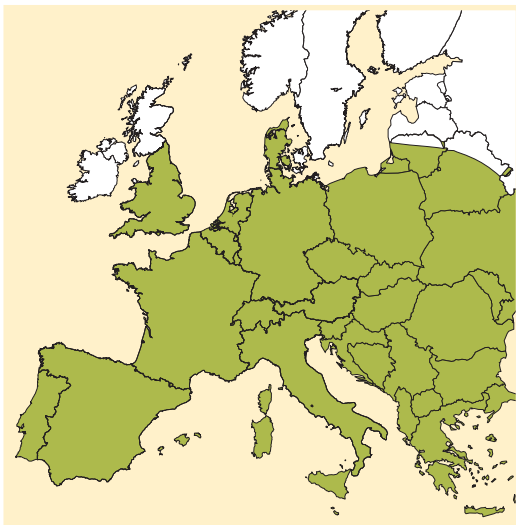
Aantal broedparen

Een goede schatting van de omvang van de populatie is moeilijk gebleken. In de Atlas van de Nederlandse broedvogels (1979) wordt de populatie op 6.000 tot 8.000 paar geschat. Volgens de in 1987 verschenen Atlas van de Nederlandse Vogels bedraagt het aantal broedparen op dat moment 8.000 tot 12.000 paar. Deze toename wordt waarschijnlijk veroorzaakt door een andere inventarisatiemethode. Het geringe aantal inventarisaties die sindsdien zijn gepubliceerd maken alle gewag van een achteruitgang. De huidige populatie zal waarschijnlijk dichterbij 8.000 dan bij 12.000 broedparen liggen. De eerste resultaten van het nieuwe atlasonderzoek lijken dit te bevestigen. Wellicht dat het aantal van 8.000 al niet meer gehaald wordt.

Verspreiding van de Steenuil in Nederland (bron: SOVON; voorlopige verspreiding Atlasproject Broedvogels 1998 - 2000) en in Europa.

De hoogste broedvogeldichtheden worden nu nog aangetroffen op de oostelijke en zuidelijke zandgronden, alsmede in het gebied van de grote rivieren. Uit Noord-Nederland is de Steenuil bijna verdwenen. In Friesland en Groningen komen nog maar enkele tientallen paren voor. Ook in grote delen van West-Nederland ontbreekt de soort of is er schaars.

Europees bedreigd

In Europa komen de hoogste dichtheden voor in Zuid-Europa, waarbij met name de Spaanse populatie nog omvangrijk is en meer dan 50.000 paren telt. Ook in Italië, Portugal, Frankrijk en Roemenië komen nog betrekkelijk grote aantallen voor (elk 20.000 tot 30.000 broedparen). Elders zijn de aantallen beduidend lager. In West- en Centraal-Europa staat de soort onder druk. In Duitsland is de populatie sterk teruggelopen en wordt momenteel geschat op 6.000 paar. In Zwitserland en Oostenrijk komen nog slechts enkele tientallen paren voor. De grootste procentuele afname heeft wellicht in Luxemburg plaatsgevonden waar de populatie terugliep van 3400-4200 paar rond 1960, naar 80-150 paar in 1999. De totale Europese populatie wordt geschat op 250.000 paar.

Ronald van Harxen

LEEFGEBIED

De Steenuil leeft in gebieden met een lage, halfopen vegetatie waar op veel verschillende prooien kan worden gejaagd. Winderige en vochtige gebieden worden gemeden, alsmede gebieden waar in de winter lange tijd een aaneengesloten sneeuwdek ligt. In het territorium moeten voldoende zit- en uitkijkposten aanwezig zijn waar vanaf ze kunnen jagen, en waarop ze kunnen rusten of zonnen. Dergelijke omstandigheden ontstonden in grote delen van Midden-Europa na het rooien van bossen en de opkomst van kleinschalige veeteelt en akkerbouw.

In Nederland is het kleinschalige landschap, zoals in de Achterhoek, nog een van de laatste bolwerken van de Steenuil. De afwisseling van weilanden, akkers en houtwallen biedt veel niches voor prooidieren van de Steenuil. Door het rijke voedselaanbod, gecombineerd met voldoende nestgelegenheid, komen in dit type landschap hoge dichtheden voor van meer dan 2 broedparen per 100 hectare.

Ook de oude polders en uiterwaarden in het rivierengebied met haar knotbomen, dijken en overhoekjes waren in het recente verleden goed bezet. Door een intensivering van de bedrijfsvoering verdwenen veel nestgelegenheden en overhoekjes en is het aantal broedparen sterk afgenomen.

OORSPRONKELIJKE LEEFGEBIED

De Steenuil leeft van oorsprong in gematigde en warme gebieden van Europa, Noord-Afrika en Azië. Hier bewoont hij de half woestijnen met een overwegend landklimaat en milde winters. Het centrum van de verspreiding ligt in het vlakke laagland: gebieden met aaneengesloten bossen en gebieden met veel bosschages worden gemeden. Vanuit zijn mediterrane zwaartepunt heeft de Steenuil zich in de loop der tijd uitgebreid en gevestigd in appel- en olijfboomgaarden, kurkeiken, steengroeven, rotsformaties en door erosie ontstane steilwanden. Door de cultivering van het platteland, met de bouw van boerderijen en andere gebouwen, ontstonden in West- en Midden-Europa nieuwe leefgebieden.

Ideaal leefgebied voor de Steenuil in de Achterhoek waarin alle functies kunnen worden vervuld.

Het territorium

De territoria van Steenuilen vertonen een aantal algemene kenmerken. Deze kenmerken zijn terug te voeren op de functies die het territorium in de loop van het jaar voor de Steenuil vervullen. De belangrijkste functies zijn voortplanting, voedselvoorziening en rusten en slapen.

Voortplanting

De Steenuil is als hollenbroeder afhankelijk van de beschikbaarheid van één of meerdere geschikte nestholten binnen het territorium. Nesten van Steenuilen zijn op een groot aantal plaatsen aan te treffen. De oorspronkelijke nestplaatsen, holten in bomen, zijn in Nederland haast verdwenen. Door het rooien van hoogstamfruitbomen en onvoldoende onderhoud van de knotbomen in het rivierengebied zijn er nog maar zeer weinig natuurlijke holten beschikbaar als broedplaats voor Steenuilen. De meeste Steenuilen broeden nu in schuurtjes of onder daken van huizen of andere gebouwen. Vooral de laatste decennia is door het ophangen van nestkasten een groot deel van de populatie in deze nestkasten gaan broeden.

Voedsel

Het optimale voedselgebied binnen het voedselterritorium bestaat uit meerdere elementen. Kort gemaaid of begraaide weilanden zijn belangrijk voor het vangen van regenwormen en Veldmuizen. Zowel regenwormen als Veldmuizen vormen het stapelvoedsel voor de Steenuil. In houtwallen en ruigtes zijn muizen en loopkevers te vinden. Houtstapels of andere opslagplaatsen waar

muizen zich kunnen vestigen verrijken eveneens het voedselgebied van de Steenuil. Veestallen en gebouwen met opslag van landbouwproducten bieden Steenuilen de kans om ook in de winter prooien als muizen en vogels te vangen.

In de winter zijn bescherming tegen koude en het voedselaanbod belangrijk. Om aan voldoende voedsel te komen overschrijden de uilen dan de grenzen van het territorium. Bij sneeuwval en grote koude zoeken ze sneeuwvrije plaatsen op, die vaak zeer dicht bij menselijke activiteiten liggen (veestallen, opslagruimtes). Door honger gedreven zijn ze dan minder schuw en laten zich overdag zien.

Rusten en slapen

Stenuilen zijn echte zoonabbidders die graag in de omgeving van het nest in de zon zitten te rusten of slapen. Bij vochtig en koud weer rusten ze uit in de nestholte of op andere beschutte plaatsen.

Het ideale leefgebied

Het ideale leefgebied van de Steenuil ziet er als volgt uit:

- Een open tot halfopen landschap met een afwisselend korte en verruigde vegetatie.
- Voldoende nestplaatsen in bomen, gebouwen of nestkasten.
- Een gevarieerd aanbod van prooien; zowel muizen, regenwormen als insecten.
- Voldoende zit- en uitkijkposten om te foerageren of te rusten.

Nestboom in territorium van de Steenuil.

- Geen gebruik van insecticiden of andere pesticiden in het territorium of de directe omgeving.
- Weinig concurrentie om nestholten met andere hollenbroeders als Kauw en Holenduif.
- Geen voedselconcurrentie van Bosuil, Kerkuil of Ransuil in het territorium.
- Geen marterachtigen in de directe omgeving van het territorium.

Niko Groen

LEEFWIJZE

Steenuilen zijn in hun tweede levensjaar geslachtsrijp en kunnen dus het jaar na hun geboorte een eigen broedsel voortbrengen. De jonge uilen vestigen zich overwegend binnen een afstand van niet meer dan vijf tot tien kilometer van hun geboorteplaats. In de loop van de zomer verlaten ze het ouderlijk territorium en gaan op zoek naar een eigen territorium en partner.

Jaarcyclus

In de loop van de winter begint de baltsperiode. Vooral in zachte winters is al in januari de territoriumroep van de mannetjes te horen en naarmate het voorjaar vordert nemen het territoriale gedrag en de baltsactiviteit toe. In maart en de eerste helft van april wordt de nestholte uitgekozen en vinden er regelmatig copulaties plaats. Vanaf de eileg, in de tweede helft van april, neemt de roepactiviteit van de mannetjes sterk af.

Na een broedtijd van ongeveer vier weken komen in de loop van mei de eieren uit. Nu begint voor beide ouders een drukke periode. Ze brengen regelmatig prooien naar het nest en zijn dan ook vaak overdag waar te nemen. De jongen verlaten na een dag of dertig de nestholte. Het is dan inmiddels eind juni - begin juli en de jongen worden nog een week of vijf gevoerd. Hoewel het mannetje en het vrouwtje beiden in het territorium blijven is hun band na afloop van het broedseizoen veel losser en wordt de nestholte nauwelijks meer bezocht. Vanaf eind november wordt de paarband steviger en zijn de uilen weer bij de nestholte te vinden.

Steenuilen laten zich ook overdag zien.

Dagritme

Steenuilen zijn vooral actief in het donker, maar zijn ook overdag te zien. In de avondschemer worden de uilen die overdag rusten actief. Ze verzorgen hun verenkleed, gaan op jacht en inspecteren en verdedigen hun territorium. Rond middernacht rusten de uilen. Aan het einde van de nacht, neemt de activiteit weer toe om vervolgens rond de ochtendschemer weer af te nemen. Tijdens het broedseizoen, maar vooral als er jongen in het nest zitten (mei – juli), zijn de uilen ook in de avond en in de ochtend actief. Ook wordt er dan overdag gejaagd. De weersgesteldheid kan het dagritme beïnvloeden. Met name regen en wind kan ertoe leiden dat de uilen langer op hun dagrustplaatsen blijven.

Tijdens de rustperiodes verblijven de uilen meestal op vaste roestplaatsen: in de dekking van beplanting of gebouwen, of in de nestholte. Bij zonnig weer zonnen ze graag op daken van gebouwen, in bomen, achter de ramen van schuurtjes of op weipalen. In de winter zitten de uilen overdag graag op schoorstenen waaruit warme rookgassen opstijgen.

Territoriaal gedrag

Steenuilen zijn strikte holenbroeders. Omdat ze niet zoals spechten een eigen nestholte kunnen maken zijn ze afhankelijk van bestaande holen. De schaarse aan broedplaatsen en de concurrentie met andere Steenuilen en andere holenbroeders zoals Kauw en Holenduif leidt tot sterk territoriaal gedrag. Met name in gebieden met een hoge dichtheid aan Steenuilen laten de mannetjes in het voorjaar hun territoriumroep veelvuldig horen. Uit onderzoek is gebleken dat een territorium gemiddeld 12 hectaren groot is. Bepalend voor de territoriumgrootte is het voedselaanbod en de leeftijd van het mannetje: jonge Steenuilen hebben over het algemeen een groter territorium dan ervaren, oude mannetjes. Ook varieert het territorium door het jaar heen: tijdens de baltsperiode in het vroege voorjaar wordt een groter territorium verdedigd dan tijdens het grootbrengen van de jongen. Dit hangt samen met de tijd die het mannetje dan kwijt is met het voeden van de jongen. In de loop van de nazomer en het najaar, als er niet-territoriale

‘jongen’ rondzwerven, neemt de territorium-drift en de omvang van het territorium weer toe. In deze periode laten de mannetjes de territoriumroep vaak weer horen.

Afhankelijk van de lokale omstandigheden bevindt de broedholte zich min of meer in het centrum van het territorium. Het activiteitsgebied, het totale gebied dat uilen regelmatig benutten, voornamelijk om te jagen, kan zich verder uitstrekken dan de territoriumgrenzen.

Honkvast

De Steenuil is een standvogel pur sang. Hebben ze eenmaal een eigen territorium met een geschikte broedholte, dan blijven de volwassen vogels er vaak hun leven lang. Ze verlaten hun territorium pas na het verlies van hun broedgelegenheid, bij verstoring, voedselgebrek, het overlijden van de partner of het uitblijven van een nieuwe partner. Een nieuw plekje zoeken ze dan veelal in de directe omgeving.

Mannetje en vrouwtje vormen vaak jarenlang een paar. Die trouw aan elkaar komt vermoedelijk vooral voort uit de trouw aan het territorium. Omdat de mannetjes de territoria waarschijnlijk het eerst bezetten en er daarna een vrouwtje komt lijkt het vrouwtje minder sterk aan het territorium gebonden dan het mannetje. Het vrouwtje leeft als het ware in het territorium van het mannetje.

GELUIDEN

De Steenuil beschikt over een breed scala aan geluiden. Hieronder worden de belangrijkste geluiden beschreven. Dit zijn geluiden die je het meest hoort en die van belang zijn bij het karteren. Op elke goede CD met vogelgeluiden zijn deze geluiden te vinden.

De territorium- of baltsroep

Deze roep, ook wel de ‘eerste fase’ genoemd, wordt alleen door het mannetje ten gehore gebracht en is bij uitstek geschikt om een territorium vast te stellen. De baltsroep klinkt als een min of meer monotoon ‘ghuuk’, duurt ongeveer een halve tot maximaal één seconde en neemt vaak van begin naar eind iets in toonhoogte toe. Ook neemt de intensiteit van het geluid naar het einde van de roep toe (glissando). Afhankelijk van het individu en zijn stemming zijn er variaties mogelijk. Het mannetje kan de baltsroep

Pas uitgevlogen jonge Steenuil (± 40 dagen oud) met donsveren nog zichtbaar op de kop.

minutenlang vrijwel ononderbroken laten horen, waarbij de roep 12 tot 20 maal per minuut kan worden gehoord.

Soms zijn het mannetje en het vrouwtje in ‘duet-zang’ te horen, waarbij het mannetje de baltsroep laat horen en het vrouwtje een enigszins daarop lijkende roep. De roep van het vrouwtje is duidelijk korter en mist de glissando. Ook klinkt de roep van het vrouwtje matter, minder luid en vaak lager van toon.

Alarmgeluiden

Alarmgeluiden klinken als een kort en heftig ‘miau’, ‘mieuw’ of ‘wieuw’. Deze hoge en felle roepen worden ook wel aangeduid als de ‘tweede fase’. De territoriumroep (‘eerste fase’) gaat bij opwindning van de uil vaak over in de alarmroep (‘tweede fase’). De alarmroep kan zowel door het mannetje als door het vrouwtje worden voortgebracht. De waarneming van een alarmroep is dan ook niet afdoende om een territorium vast te stellen.

Opwindingsgeluiden

De geluiden hebben een staccatoachtig ritme en klinken als ‘kekkeren’ of ‘kwieken’ (‘ke-ki-ki-ka-ka’, en ‘ui-iet’), en doen sterk denken aan het ‘kekkeren’ van Torenvalken. Beide geslachten maken deze geluiden en zijn te horen als huisdieren of mensen zich in de buurt bevinden van de plaats waar de uitgevlogen jongen verblijven.

Pascal Stroeken